

A MAGYAR HOLOKAUSZT: HETVEN ÉV MÚLTÁN

A KÖZÉP-EURÓPAI EGYETEM KONFERENCIÁJA

2014. ÁPRILIS 6. | AUDITORIUM

CENTRAL
EUROPEAN
UNIVERSITY

© Photo by Kálmán Edit

Konferencia Program

9:00 / Regisztráció

9:30 / köszöntő, JOHN SHATTUCK | *a Közép-európai Egyetem rektora*

9:45 / bevezető, KOVÁCS ANDRÁS | *Nacionalizmus Tanulmányok/Zsidó Tanulmányok professzora*

I. Az út a Holokauszthoz | Elnök: KARÁDY VIKTOR

/ 10:00 – 10:30 / ROMSICS IGNÁC: Bethlen István antiszemitizmusa és a Horthy-korszak zsidópolitikája

/ 10:30 – 11:00 / KOVÁCS M. MÁRIA: A numerus clausus és a harmincas évek zsidótörvényei

/ 11:00 – 11:30 / K. FARKAS CLAUDIA: "Küzdeni a zsidótörvények súlya alatt" – Zsidó reakciók a jogfosztásra

/ 11:30 – 12:00 / Kávészünet

II. A magyar Holokauszt: okok, szereplők, felelősök | Elnök: KOVÁCS M. MÁRIA

/ 12:00 – 12:30 / UNGVÁRY KRISZTIÁN: A deportálások döntési mechanizmusa

/ 12:30 – 13:00 / GELLÉRT ÁDÁM: Antonescu, Tiso és Horthy a bíróság előtt – A kelet-európai vezetők és a Holokauszt

/ 13:00 – 14:00 / Ebédszünet

III. A pusztítás dimenziói. A magyar zsidó társadalom a Holokauszt után

Elnök: PETŐ ANDREA

/ 14:00 – 14:30 / KARÁDY VIKTOR: A népiirtás szociológiai dimenziója. Az orvosi szakma a Soá után

/ 14:30 – 15:00 / NAGY PÉTER TIBOR: A középiskolás nemzedék és a Holokauszt

/ 15:00 – 15:30 / Kávészünet

IV. A Holokauszt emlékezete | Elnök: NAGY PÉTER TIBOR

/ 15:30 – 16:00 / GYÁNI GÁBOR: A Holokauszt magyar emlékezete

/ 16:00 – 16:30 / KOVÁCS MÓNICA: A múltfeldolgozás: normatív elvárások és csoportalapú érzelmek

/ 16:30 – 17:00 / PETŐ ANDREA: A magyar Holokauszt digitális emlékezete a VHA gyűjteménye alapján

Résztvevők

JOHN SHATTUCK | *Köszöntő*
KOVÁCS ANDRÁS | *Bevezető*

Előadók

ROMSICS IGNÁC | történész a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, az ELTE és az Esterházy Károly Főiskola oktatója. Fő érdeklődési területe a 19-20. századi magyar történelem, különös tekintettel a politika- és eszmetörténetre, beleértve a történetírás történetét is. Művei közé tartozik a legismertebb Bethlen Istvánról szóló szakkönyv, *„Bethlen István: Politikai életrajz”*, és többek között a *„Magyarország története a XX. században”* és a *„Magyar sorsfordulók 1920-1989”* című könyvek. Romsics Ignác szerkesztésében jelent meg *„A magyar jobboldali hagyomány 1900-1948”* című kötet.

KOVÁCS M. MÁRIA | történész a Közép-európai Egyetem “Nacionalizmus Tanulmányok” tanszékének vezetője. Korábban az ELTE és a University of Maryland, valamint a University of Wisconsin-Madison tanára volt. Fő kutatási területei az antiszemitizmus és az értelmiségi szakmai szervezetek a két világháború között, valamint a kisebbségvédelemmel kapcsolatos nemzetközi jogi problémák. *„Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között”* című könyve angolul is megjelent. Legutóbbi, *„Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920-1945”* című könyve 2012-ben jelent meg.

K. FARKAS CLAUDIA | a Pécsi Tudományegyetem Pedagógia Intézetének oktatója. A pedagógia mellett az oktatástörténet, és a két világháború közötti magyarországi és olaszországi oktatási rendszerekben megjelenő zsidóellenes diszkrimináció szakértője is. 2010-ben jelent meg *„Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon, 1920-1944 között”* című könyve. 2013-ban az Országos Rabbiképző Zsidó Egyetemen *„A zsidó iskola fénysugár.” Irányok és zsidóellenesség a fasiszta Olaszország oktatáspolitikájában* című dolgozatával habilitált.

UNGVÁRY KRISZTIÁN | történész az 1956-os Intézet tudományos munkatársa. Fő kutatási területe a 20. századi politika- és hadtörténet. A Budapest 1944-45-ös ostromát feldolgozó doktori disszertációja számos magyar, német, angol és amerikai kiadásban is megjelent. 2012-ben jelent meg *„A Horthy-rendszer mérlege: diszkrimináció, szociálpolitika, és antiszemitizmus Magyarországon, 1919-1944”* című könyve.

GELLÉRT ÁDÁM | nemzetközi jogász, a Holokauszt Emlékközponton belül működő „Kőrösmező 1941” kutatócsoport vezetője. Szakterülete a holokauszt története a Magyarországhoz visszacsatolt területeken. Többek között *„Az 1944-es kassai deportálások”* című tanulmány szerzője és a *„DEGOB visszaemlékezések: Kamenyec-Podolszkij, Kolomea, Sztanyiszlau”* című kiadvány összeállítója.

KARÁDY VIKTOR | szociológus a párizsi CNRS (Centre national de la recherche scientifique) kutatási igazgatója és emeritusa, valamint a Közép-európai Egyetem történelem tanszékének professor emeritusa. 1993 óta a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja. Fő kutatási területe a társadalomtörténet, beleértve az európai zsidó társadalomtörténetet is. *„Zsidóság Európában a modern korban. Történelmi-szociológiai vázlat.”* (2000) című könyve magyarul, angolul és németül is megjelent. Nagy Péter Tiborral együtt szerkesztette a 2012-ben megjelent *“The numerus clausus in Hungary. Studies on the First Anti-Jewish Law and Academic Anti-Semitism in Modern Central Europe”* című tanulmánykötetet.

NAGY PÉTER TIBOR | az MTA doktora, a Wesley János Lelkészképző Főiskola tanára és a Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont vezetője. Fő szakterülete a neveléstörténet és az oktatáspolitikai. Publikációinak témái között szerepel a nemzeti iskolapolitikák komparatív elemzése, a szekularizáció és az egyházak helyzete a legújabbkori Magyarországon, az elit kiválasztódása és képzése, valamint az oktatásban megnyilvánuló társadalmi egyenlőtlenségek. Az ő gondozásában jelent meg az 1929-es *„Zsidó Lexikon”* adatbázisa 2011-ben. Karády Viktorral közösen szerkesztette a *“The numerus clausus in Hungary. Studies on the First Anti-Jewish Law and Academic Anti-Semitism in Modern Central Europe”* című 2012-ben megjelent kötetet.

GYÁNI GÁBOR | történész az MTA levelező tagja, az ELTE oktatója és a Közép-európai Egyetem történelem tanszékének vendégprofesszora. Kutatási témáihoz tartozik a 19-20. századi társadalom- és várostörténet, a társadalomtörténet historiográfiája, a kollektív emlékezet. Többek között a *„Család, háztartás és a városi cselédség”* és a *„Bérkaszárnya és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja”* című társadalomtörténeti művek szerzője. Kövér Györggyel együtt írta a *„Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig”* című könyvet, Bácskai Verával és Kubinyi Andrással pedig a *„Budapest története a kezdetektől 1945-ig”* című várostörténetet.

KOVÁCS MÓNIKA | pszichológus az ELTE pszichológiai és pedagógiai karának docense, ahol a multidiszciplináris „Holokauszt és Társadalmi Konfliktusok” program vezetője is. Szakterülete a holokauszt emlékezete és oktatása. A *„Zsidóság a magyar tankönyvekben”* című könyv, a *„Holokausztoktatás és autonómiára nevelés”* és a *„Holokauszt: történelem és emlékezet”* című kötetek szerzője, illetve szerkesztője. Több tanulmánya jelent meg a holokauszt magyarországi oktatásával kapcsolatban, valamint a német múltfeldolgozásról.

PETŐ ANDREA | a Közép-európai Egyetem “Gender Tanulmányok” tanszékének professzora. Szakterületei a komparatív társadalom- és gendertörténet, a társadalmi nemek és a politika viszonya, a nőmozgalmak, és a holokauszt és az “oral history” módszertana. Számos tanulmányt írt a 20. századi magyar történelemről a nők szempontjából és a II. világháború utáni perekéről. Többek között *„A politikai igazságszolgáltatás szerepe a II. világháború utáni Budapestben”* című könyv társszerzője, valamint *„A gyűlölet historicizálása: Tanúvallomások és fényképek a Holokauszt traumáról a II. világháború utáni magyarországi perekben”* című tanulmány szerzője. Egyik szerkesztője a *„Zsidó értelmiségi nők Közép-Európában”* című kötetnek.

Az előadások rövid összefoglalása

1. AZ ÚT A HOLOKAUSZTHOZ

ROMSICS IGNÁC

Bethlen István antiszemitizmusa és a Horthy-korszak zsidópolitikája

Bethlen István politikai pályája három nagyobb periódusra osztható. 1918 előtt az erdélyi nagybirtokosok ismert képviselője volt. Az agrárius érdekeket védve többször vádolta a zsidó üzletembereket túlzott versenyszellemmel és a nemzeti szempontok negligálásával. Vallási és faji érvekre azonban sohasem hivatkozott. Miniszterelnökként (1921-1931) változtatlanul úgy gondolta, hogy a gazdaság modern szektoraiban a zsidók túlreprezentáltak, és arra törekedett, hogy változtasson ezen a keresztény középosztály javára. Ezt a célt azonban hosszú távon és úgy kívánta elérni, hogy a piacgazdaság szabályai és a törvény előtti egyenlőség elve ne sérüljenek. 1938-39-ben szembefordult a zsidótörvényekkel, melyeket túl radikálisnak és embertelennek talált. A zsidóság gazdasági befolyásának fokozatosabb és korlátozottabb csökkentésével viszont egyetértett volna. 1944-ben egyike volt azon kevés magyar személyiségeknek, akik szembefordultak a deportálásokkal, és akik azok leállítására ösztönözték a kormányzót. Bethlen István antiszemitizmusának legfontosabb jellemzője tehát a zsidóság gazdasági befolyásának a csökkentésére való törekvés volt.

KOVÁCS M. MÁRIA:

A numerus clausus és a harmincas évek zsidótörvényei

A történetírás számára nehéz kihívás annak megítélése, hogy volt-e, és ha volt, miből állt a numerus clausus és a harmincas évek zsidótörvényei közötti összefüggés vagy folyamatosság. Nyilvánvaló, hogy a numerus clausus nem átmenetileg, nem epizódszerűen hatott a Horthy-korszak történelmére. A jogrendbe 1920-ban került be a zsidók elleni törvényhozásnak az a modellje, a számarányos zsidókvóta, amelyhez a későbbi, 1938-tól bevezetett zsidótörvények kapcsán vissza lehetett nyúlni. A modell lényege abban rejlett, hogy az úgynevezett "zsidókérdést" olyan rendkívüli állami intézkedésekkel kell "megoldani", amelyek a magyar állampolgárok közül csak a zsidókra érvényesek. Ugyanakkor mégsem állíthatjuk, hogy minden országban, amelyben a két háború között rasszista diszkriminációs törvények voltak életben, elkerülhetetlenül bekövetkezett a tömeges pogrom is. Az előadás azt a kérdést vizsgálja meg, hogy a numerus clausus bevezetése után történt-e a Horthy korszakban olyan fordulat, amely megtörte volna az állami antiszemitizmusnak a numerus clausus törvénnyel megteremtett hagyományát.

K. FARKAS CLAUDIA:

"Küzdeni a zsidótörvények súlya alatt" – Zsidó reakciók a jogfosztásra

Hét évtizeddel ezelőtt, az 1930-as évek végén a magyar parlament zsidóellenes törvények

vitáitól volt hangos, feledve és feledtetve a mintegy hét évtizeden átívelő, 1867-tel kezdődő, zsidókat „befogadó” emancipációs korszakot. A törvényhozók jól felfogott érdekét tükröző mind szigorúbb, újabb területekre kiterjedő, és egyre körültekintőbben megfogalmazott zsidótörvények az érintetteket ellehetetlenítették, kiszorították megszokott életkereteikből. Az előadás célja, hogy bemutassa a zsidó szervezetek és a zsidó nyilvánosság reakcióit az 1938: XV. tc., az ún. első zsidótörvény és az 1939: IV. tc., az ún. második zsidótörvény elfogadására, és megvizsgálja, hogy miben különböztek az első és a második zsidótörvényre adott válaszok, valamint hogy mit tudott a hazai zsidóság a környező országok zsidópolitikájáról.

2. A MAGYAR HOLOKAUSZT: OKOK, SZEREPLŐK, FELELŐSÖK

UNGVÁRY KRISZTIÁN:

A deportálások döntési mechanizmusa

A publicisztikában és a szakirodalomban máig vitatott, hogy milyen német és magyar döntések alapján került sor 437.000 magyar zsidó deportálására, miért volt lehetséges ennek az akciónak a hihetetlen gyors lebonyolítása, majd váratlan leállítása. Nem tisztázott az sem, miért kímélte meg a deportálás éppen azokat, akiknek munkaereje német szempontból leginkább számításba jöhetett volna. Az előadás bemutatja a német döntéshozók 1944. február és április közötti koncepcióit, a magyar féllel szembeni elvárásokat, a magyar kormány mozgásterét. Tárgyalja azt a kérdést is, hogy a deportálások lebonyolítása hogyan és mennyiben volt koordinálva a német és magyar végrehajtók között, illetve azt, hogy a deportálásoknak mi volt német szempontból az elsődleges célja és mit tudhatott ezekről a célokról a magyar kormányzat. Végezetül pedig az a kérdés kerül tárgyalásra, hogy miért maradhatott félbe 1944 júliusában a magyarországi deportálási akció.

GELLÉRT ÁDÁM:

Antonescu, Horthy és Tiso a bíróság előtt – A kelet-európai vezetők és a Holokauszt

A magyar, román és szlovák zsidóság megsemmisítése különböző módokon ment végbe. A három ország sajátos, néha kacskaringós utat járt be a *saját* „végső megoldásig”. A megvalósításról a váltakozó formájú és erősségű német nyomás gondoskodott – hol sikeresen, hol sikertelenül. Miként viszonyultak a kelet-európai vezetők a kibontakozó népiirtáshoz? Mit tudtak róla pontosan és mit léptek ennek tudatában? Milyen hatással voltak rájuk az egymástól érkező hírek? S legutolsón, hogyan próbálták meg eltolni maguktól a felelősséget? Az előadás ezekre a kérdésekre keresi a választ.

3. A PUSZTÍTÁS DIMENZIÓI: A MAGYAR ZSIDÓ TÁRSADALOM A HOLOKAUSZT UTÁN

KARÁDY VIKTOR:

A népiirtás szociológiai dimenziója. Az orvosi szakma a Soá után

Az előadás az orvosi szakmában dolgozók 1940-es évek elejére és 1946-47-re vonatkozó propopográfiáját fogja összehasonlítani, különös tekintettel társadalomtörténeti jellemzőkre, úgyszólván, mint az illetők vallása (és más, az 1939-es zsidótörvényben meghatározott különböző kategóriák), szakmai helyzete (kórházi orvos vagy magánpraxisban dolgozó), szakterülete, tanulmányi háttere (hol végezte tanulmányait), regionális és társadalmi származása. Az elemzés központi kérdése, hogy vajon a túlélők társadalmi és szakmai profilja jelentősen különbözött-e azokétól, akik feltehetőleg az üldözések áldozatai lettek. Mindebből következtetni lehet a Soá pusztításainak szelektív - a különböző társadalmi alcsoportokat különböző mértékben érintő - jellegére.

NAGY PÉTER TIBOR:

A középiskolás nemzedék és a Holokauszt

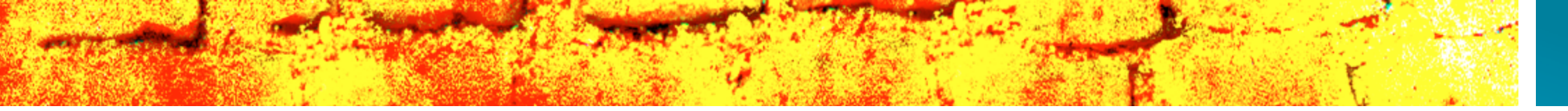
Az előadás történet-szociológiai módszerrel a Holokauszt pusztításának társadalmi-csoport specifikus voltát mutatja be a legújabb társadalomtörténeti kutatások eredményei alapján. Egy közelmúltban elkészült – több százezer középiskolás adatait tartalmazó – adatbázis segítségével azt vizsgálja, hogy a középiskola alsó tagozatába 1940 és 1944 között beiratkozott, különböző felekezetekhez és társadalmi csoportokhoz tartozó diákoknak milyen valószínűséggel kellene megjeleníteniük az 1945 és 1948 közötti gimnáziumi tanulók között. A tényleges adatok eltérése a statisztikailag várható adatoktól dokumentálja a Holokauszt réteg-specifikus pusztítását a tizenéves diákok körében. Az előadás arról a jelenségről is tájékoztat, hogy az eredetileg vidéki zsidók túlélő töredéke mennyiben maradt helyben, s mennyiben folytatta Budapesten tanulmányait, valamint arról is, hogy a túlélők zsidók mennyiben éltek a felekezeti hovatartozás eltitkolásának – 1945 és 1948 között már fennálló – lehetőségével.

4. A HOLOKAUSZT EMLÉKEZETE

GYÁNI GÁBOR:

A Holokauszt magyar emlékezete

Közhely, hogy Magyarországon és talán egész Kelet-Európában, késik vagy felemás a második világháború népiirtásainak, sőt magának az országok háborús részvételének a kritikus (önkritikus) recepciója. Ezt szokás úgy nevezni, hogy megkésett az őszinte szembenézés a múlttal. Az előadás arra tesz kísérletet, hogy ezt a jelenséget egyrészt árnyalja, másrészt

magyarázza. Egyrészt rámutat a tételnek ellentmondó múltbeli és jelenbeli memorizálási gyakorlat egyes, nem kellően figyelembe vett tényeire. Másrészt pedig felvázolja az emlékezetmunka lehetséges és tényleges történeti (olykor szociológiai) kontextusait, egybevetve azzal, ami ténylegesen történt a holokauszt magyarországi befogadása és értelmezése során. A történetírói és a kollektív emlékezeti recepció egymással párhuzamba állítva kerül vizsgálatra.

KOVÁCS MÓNKA:

A műtfeldolgozás: normatív elvárások és csoportalapú érzelmek

A holokausztmúlt feldolgozása példájának tekintett Németországban egy reprezentatív felmérés szerint a Holokausztról való tudás és morális következményeinek internalizációja nem feltétlenül jelenti a személyes családi múlt feldolgozását. A „műtfeldolgozás” elsősorban csoportszintű folyamat. Az emlékezet-kultúra gyakorlata a politikában, médiában és oktatásban teszi a „feldolgozott múltat” a kollektív emlékezet részévé, anélkül, hogy túl nagy személyes pszichológiai árat kellene fizetni érte. Magyarországon elterjedt vélemény, hogy nem történt meg a magyar Holokauszt feldolgozása, és ez az oka a szélsőjobb népszerűségének és az antiszemitizmusnak. Az előadás a német példa alapján körüljárja a „műtfeldolgozás” fogalmát és megvizsgálja, hogy mi lehet az oka ennek a percepciónak. Majd elemzi azokat a csoportalapú érzelmeket – kollektív büntudat, szégyen és a társadalmi identitás fenyegetettségéből származó szorongás –, amelyek gátolják a múlttal való szembenézést, valamint azokat a szociálpszichológiai feltételeket, amelyek között egyáltalán létrejöhet a múltról való közös tudás és a megbékélés.

PETŐ ANDREA:

A Holokauszt digitális emlékezete a VHA gyűjteménye alapján

Az előadás a VHA által összegyűjtött visszaemlékezések alapján bemutatja, hogy a magyarországi túlélők és a II. világháború utáni népbírószági perek résztvevői hogyan emlékeznek a zsidóüldözésekre. Külön vizsgálja azon módszertani problémákat, melyek a videó visszaemlékezések mint történeti források használatából adódnak. Az elemzés központi kérdése: a jogi keretek között milyen tényezők formálták a II. világháború emlékezetét?